

کارنامه اجتماعی و سیاسی سادات شیعه ایران و بررسی فرم و ساختار آرامگاه‌های آن‌ها در خراسان

چکیده

سادات در اصطلاح به افرادی اطلاق می‌شود که از سوی تبار پدری از نسل هاشم بن عبدمناف، جدّ اعلای پیامبر (ص) باشند. در عرف جامعه اسلامی سیادت بیش‌تر با نسل امام علی (ع) و فاطمه زهرا (س) پیوند داشته است. روش تحقیق توصیفی تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای می‌باشد. یافته‌های پژوهش حاکی از این است که با ورود امام رضا (ع) به ایران در اوایل سده سوم هجری قمری جامعه ایران با این گروه اجتماعی پیوند خورد و سادات در ورود تشیع به ایران نقش مؤثری ایفا کردند. فازغ از ستیز برخی خلفا و حکومتگران جهان اسلام و ایران، پیروان مذاهب و فرقه‌های مختلف مسلمان، به دلیل انتساب سادات به پیامبر اسلام (ص)، کمابیش این گروه اجتماعی را تکریم می‌کردند. با تشکیل دولت‌های شیعی در جهان اسلام و ایران مانند حکومت صفویه، موقعیت و منزلت اجتماعی سادات بیش از پیش ارتقا یافت. ارتباط نزدیک سادات با حکومت و ارتقا موقعیت اقتصادی آن‌ها در پیوند با انتساب‌شان به پیامبر (ص) و امامان (ع) منزلت اجتماعی آن‌ها را در جامعه افزایش داد. نبود برخی نهادها مانند نهادهای کارآمد حل اختلاف، نهادهای مدرن آموزشی و بهداشتی شبکه‌ای از نقش‌ها را برای سادات تعریف کرد و آن‌ها از این طریق موقعیت‌شان را در ساختار اجتماعی مستحکم‌تر از پیش می‌کردند.

اهداف پژوهش:

۱. بررسی کارنامه اجتماعی و سیاسی سادات شیعه ایران.
۲. بررسی فرم و ساختار آرامگاه‌های سادات در خراسان.

سوالات پژوهش:

۱. کارنامه اجتماعی و سیاسی سادات شیعه ایران چگونه است؟
۲. فرم و ساختار آرامگاه‌های سادات در خراسان چگونه است؟

کلیدواژه‌ها: سادات شیعه ایران، تنش‌های درونی سادات، اخباری‌گری، سادات رضوی.

مقدمه

یکی از پیامدهای اجتماعی ظهور اسلام، شکل‌گیری طبقه‌ای به نام سادات در جامعه اسلامی بود که با گسترش اسلام در سرزمین‌های دیگر، از شرق تا غرب عالم اسلامی پراکنده شدند و به‌عنوان گروهی محترم و متنفذ مورد توجه قرار گرفتند. این گروه که در ابتدا به نام‌هایی از قبیل آل، اهل، ذریه، عترت و اقربا خوانده می‌شدند، بعدها به نام سادات که در عین حال حکایت از سیادت و سروری آنان در نظر مسلمانان داشت، نامیده شدند. ایران از جمله سرزمین‌هایی بود که سادات در آن نفوذ و جایگاه قابل توجهی یافتند و روزبه‌روز بر شهرت و اعتبار آنان افزوده شد و نشانه‌هایی از این توجه را می‌توان در حضور تعداد قابل توجهی از اولاد و نوادگان امامان شیعه در ایران، وقوع قیام‌های متعدد شیعی، و سرانجام تأسیس دولت‌های شیعی از قبیل علویان طبرستان، آل بویه و آل کیا، سربداران و صفویان دید. گذشته از جنبه‌های سیاسی، ارج نهادن به سادات به تدریج به‌عنوان یک ارزش اجتماعی، جزئی از فرهنگ ایرانی شد؛ از این رو است که در آثار بسیاری از عالمان، شعراء، مورخان و سیاست‌نامه‌نویسان و نصیحت‌نامه‌پردازان، اشارات متعددی در ارج‌گذاری به مقام آن‌ها به چشم می‌خورد و در نتیجه همین حمایت‌ها و بزرگداشت‌ها بود که حتی در موقع بروز رویدادهای بزرگ و مصیبت‌های فراگیر همچون یورش مغولان و تیموریان، خلل چندانی در موقعیت سیاسی و اجتماعی و اعتبار سادات شیعه ایران به وجود نیامد و بیش از گذشته، مورد احترام واقع شدند و بعضاً به درجات عالی اجتماعی و سیاسی همچون وزارت راه یافتند و تثبیت موقعیت سیاسی و اجتماعی ایشان، طی سده پنجم تا پایان نهم ه ق، سیر صعودی را طی نمود.

مرور ادبیات پژوهشی موضوع پژوهش حاضر نشان می‌دهد که در اغلب تحقیقات انجام شده وجوهی از حیات سادات مانند پوشش، جعل نسب و گاه ارتباط آن‌ها با حاکمیت قاجارها مورد توجه محققان قرار گرفته است. آسیب اغلب پژوهش‌های صورت گرفته درباره سادات در عصر قاجار این است که رویکرد محققان به این گروه غالباً رویکردی شرق‌شناسانه است و این گروه به‌عنوان یک گروه اجتماعی مستقل با وجود گوناگون زیستی در عین واجد مناسبات گسترده با سایر گروه‌های اجتماعی مورد عنایت محققان قرار نگرفته است. همچنین درباره فرم و ساختار آرامگاه‌های سادات خراسان نیز تاکنون اثر مستقلی به رشته تحریر درنیامده است.

پژوهش حاضر می‌کوشد خلأ اخیر را پوشش دهد. باتوجه به جایگاه مهم سادات در فرهنگ شیعی و ضرورت معرفی مؤلفه‌های اجتماعی و سیاسی آن، سعی بر این است که ترسیمی توصیفی از وضعیت اجتماعی و سیاسی سادات ارائه شود که خلاف آن در پژوهش‌های موجود، به چشم می‌خورد. پژوهش حاضر به روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر داده‌های منابع کتابخانه‌ای انجام شده است.

نتیجه‌گیری

این پژوهش در پی آن است تا سادات را از درون و به‌گونه‌ای مستقل از دیگر عناصر جامعه بررسی کند. هدف اصلی این پژوهش آن است که سادات را به‌عنوان گروهی دارای منزلت (اصولاً انتسابی) بررسی کند تا مشخص شود آن‌ها به‌مثابه یک گروه چه فعالیت‌ها، مناسبات و گرایش‌های دارند. در این بخش سادات از سه منظر فرهنگی، مذهبی و اقتصادی بررسی می‌شوند. اینکه چرا ابعاد اجتماعی و سیاسی رها شده‌اند، به معنی بی‌تأثیری آن نیست؛ بلکه هدف آن است تا در بخش‌های بعد در فرایندی سه‌جانبه میان سادات، جامعه و حکومت بررسی شود (فرزام، ۱۳۷۴: ۸۴). بخش روابط خانوادگی، درون‌گروهی سادات مورد تحلیل و بررسی قرار گرفتند تا ماهیت این پیوندها علل و نتایج آن‌ها

مشخص شود. در مقابل این مسئله، مسئله‌ای واکاوی شده است که از آن تحت تنش درونی سادات یاد می‌شود. هدف این قسمت آن است که مشخص شود این تنش‌ها در یک گروه خاص تحت چه شرایطی ایجاد می‌شود و نتایج آن برای زیرمجموعه‌های خود گروه چیست (صفوی، ۱۳۶۴).

گرایش‌های دینی-مذهبی سادات مورد بررسی قرار گرفت. در همین قسمت سادات اصولی، اخباری، اهل تصوف و عرفان و سادات متناسب به تسنن بررسی شدند. البته شایان ذکر است که این تقسیم‌بندی چهارگانه قطعاً از یک جنس نیستند و البته هدف این نیست که این چهار مورد زیر یک چتر واحد بررسی شوند؛ بلکه قصد آن است که گرایش‌های دینی خاص سادات در این دوره بررسی شوند. در این بین البته سادات اصولی و اخباری در نقطه مقابل هم قرار می‌گیرند. در ادامه، اوضاع اقتصادی سادات بررسی شد (فرزام، ۱۳۷۴: ۸۴). در بخش اقتصادی ابتدا سعی می‌شود تا منابع اقتصادی سادات بررسی و تقسیم‌بندی شوند. در ادامه تلاش می‌شود تا به فهم اوضاع اقتصادی درونی سادات پرداخته شود. در همین زمینه پرداختن و جست‌وجو در باب سادات فقیر کاری بسیار دشوار است؛ زیرا براساس مطالب پیش‌گفته اطلاعات خاصی در این باب نداریم، حتی اگر فارغ از متون تاریخ‌نگارانه به متون تذکره و انساب و... نیز مراجعه کنیم باز چندان مطلب پرمایه‌ای به دست نخواهیم آورد (صفوی، ۱۳۶۴). در بعد فرهنگی تلاش می‌شود تا در قدم اول خاندان‌های علمی سادات و مشاهیر آن‌ها معرفی شوند.

آرامگاه‌های سادات خراسان از نظر فرم و ساختار، در کنار سادگی از هنر دوره تأسیس خود تأثیر پذیرفته‌اند. به طوری که بناهای باقیمانده از دوره تیموری، صفوی و قاجار نمودی از هنر معماری در این دوره تاریخی هستند.

منابع و مأخذ:

حسن‌آبادی، ابوالفضل. (۱۳۸۸). «نگاهی به جایگاه سادات رضوی در مشهد در دوره صفوی». نشریه الکترونیکی سازمان و اسناد کتابخانه آستان قدس رضوی. دوره ۱، شماره ۳، ۱۴-۱.

سیستانی، ملک‌شاه حسین بن غیاث‌الدین محمد بن شاه محمود. (۱۳۴۴). احیاء الملک. به اهتمام منوچهر ستوده، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

شیرازی، فضل‌الله بن عبدالله (وصاف الحضرة). (۱۳۸۴). تجزیه الامصار و تجزیه الاعصار (تاریخ وصاف). به اهتمام صفوی، سام میرزا، تذکره تحفه سامی، تهران: اساطیر.

شیرازی، عبدی بیگ. (۱۳۶۹). تکلمه الاخبار. به تصحیح عبدالحسین نوایی، تهران: شرفی.

فومنی، عبدالفتاح. (۱۲۷۴). تاریخ گیلان. تصحیح برنهارد دارن، پترزبورگ: آکادمی امپراتوری.

قزوینی، بوداق منشی. (۱۳۷۸). جواهر الاخبار. تصحیح کوئیچی هانه‌داو محمد رضا نصیری، توکیو: مؤسسه مطالعات فرهنگ‌ها و زبان‌های آسیا و آفریقا.

قزوینی، آصف‌خان و دیگران. (۱۳۷۸). تاریخ الفی. تصحیح سیدعلی آل داود، تهران: فکر روز.

قزوینی، ابوالحسن بن ابراهیم. (۱۳۶۷). فوائد از صفویه. به تصحیح مریم میراحمدی، تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.

کاشانی، ابوالقاسم عبدالله بن محمد. (۱۳۴۸). تاریخ الجایتو. به اهتمام مهین همبلی، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

گلریز، محمدعلی. (۱۳۶۸). مینو دریا باب‌الجنه. قزوین: نشر طه.

مجلسی، محمدباقر. (۱۳۹۸). بحارالانوار، تهران: کتابخانه اسلامی.

مختاری عبیدلی سبزواری، سید سراج‌الدین محمدقاسم حسینی. (۱۳۹۳). الاسدیه فی انساب سادات علویه، تحقیق سید شهاب‌الدین مرعشی، قم: ناشر حاج میرزا محمد صابری تبریزی.

مرعشی صفوی، میرزا محمدخلیل. (۱۳۶۲). مجمع‌التواریخ. تصحیح عباس اقبال، تهران: کتابخانه طهوری.

مستوفی، محمدمحسن. (۱۳۷۵). زبده‌التواریخ. به کوشش بهروز گودرزی، تهران: بنیاد موقوفات افشار.